

יונה פרק ד

ספר יונה אחד מספרי תרי עשר הנביאים, המתמודד עם שליחותו של הנביא ועם השאלה האם נביא יכול להתנגד לשליחות. בספר מתוארת תשובתם של יושבי נינוה, עיר הבירה האשורית, ואנו קוראים בו בתפילת מנחה של יום הכיפורים. ללמוד ספר יונה יוקדשו חמשה שעורים ולפרק זה שניים.

שאלות מכוונות למידה:

בפרק ד מתבררת השאלה מדוע ברח יונה לכתחילה. ואמנם, יונה מתייחס ישירות לבריחתו ולנימוקה. ה' מנסה ללמד את יונה דרך השלוחים שלו – הקיקיון, התולעת, ורוח הקדים – את הנהגתו בעולם.

- מדוע חורה ליונה?
- כיצד מגיב ה' לצערו של יונה?
- מהו הלקח אותו מלמד ה' את יונה באמצעות מעשה הקיקיון והתולעת?

2	פסוקים א-ה: וירע אל יונה רעה גדולה
4	פסוקים ו-יא: אתה חסת על הקיקיון
6	שליחיו של הקב"ה [לתלמידי 5 יח"ל]
8	הקשר רחב [רשות]
9	הקשר אישי [רשות]

פסוקים א-ה: וירע אל יונה רעה גדולה

“וירע אל יונה רעה גדולה ויחר לו”

הפרק פותח ברעתו של יונה:

וירע ליונה רעה גדולה ויחר לו - יונה חש כאב בעקבות הצלחת נבואתו.

על מה חרה לנביא?

במפרשים מובאות מספר תשובות לשאלה זו. שים לב ששאלה זו קשורה לשאלה שנדונה בפרק א: מהי הסיבה שגרמה ליונה לברוח ולסרב למלא את השליחות הנבואית שה' הטיל עליו?

הערה למורה: תלמידי 3 יח"ל צריכים לדעת הסבר אחד ותלמידי 5 יח"ל צריכים לדעת שני הסברים

1. ירושלמי, סנהדרין פרק יא, דף ל (וכן מובא ברש"י ובפירוש מהר"י קרא לפרק א, פסוק ג):

אמר רבי יונה: יונה בן אמיתי נביא אמת היה. את מוצא בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא 'קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני', אמר יונה יודע אני שהגויים קרובי תשובה הן והריני הולך ומתנבא עליהם והם עושין תשובה והקב"ה בא ופורע משונאיהן של ישראל [כלומר מעניש את עם ישראל], ומה עלי לעשות לברוח ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'.

- חזרת תושבי נינווה בתשובה מקטרגת על עם ישראל. בני ישראל לא חזרו בתשובה למרות תוכחות הנביאים, ולעומתם תושבי נינווה חזרו בתשובה, ומההשוואה ביניהם עולה קטרוג על עם ישראל.
- חרה ליבו של יונה על הפגיעה הצפויה לישראל - יונה שביקש בתחילה להגן על ישראל, פגע עכשיו בבני עמו, כיון שעכשיו לאחר שחזרו אנשי נינווה בתשובה הקב"ה יכעס עליהם יותר.

2. אברבנאל (ד, א):

ומפני זה וירע ליונה רעה גדולה ויחר לו ... שהיה משוא פנים בדבר, כי הנה העבודה זרה הוא היותר חמור שהיה ביניהם והם [אנשי נינווה] לא שבו ממנו - ולמה אם כן נחם השם על הרעה אשר דבר לעשות להם?! אין זה אלא שהוא נושא להם עוון ופשע, ישמרם כאישון עינו, כדי שיהיו שבט אפו וכלי זעמו להינקם בהם מישראל.

והתלונן הנביא בלבו מהשם למה היה כוונתו להשחית את ישראל על העבודה זרה שהיו עובדים ולאנשי נינווה עבר על פשעם. וזהו אמרו "וירע ליונה רעה גדולה ויחר לו" רוצה לומר שראה בעיני שכלו רעה גדולה שהיה מוכנת לבא על ישראל, ושחרה אפו על היות הקדוש ברוך הוא חומל וסולח לנינווה ונוקם ובעל חמה לישראל.

- חרה ליבו של יונה על משוא הפנים של ה' - הקב"ה מחל לפשעי נינווה למרות ששבו בתשובה רק על עניין החמס ולא שבו מעבודה זרה. ואילו לישראל הוא לא מחל על עוון עבודה זרה.

- חרה ליבו של יונה על הפגיעה הצפויה בעם ישראל - אנשי נינווה (האשורים), שנמחל להם על חטאם, יפגעו במלכות ישראל ויחריבו אותה. האברבנאל לשיטתו בפרק א (ראו בהסברו שם) הסביר שיונה לא רצה ללכת לנינווה כיון שידע שאנשי נינווה עתידים לפגוע במלכות ישראל ולהחריבה (חורבן שומרון), ולכן הוא רצה שהי' יעניש את נינווה ולא ימחל להם.

הרב בכרך הציע הסבר אחר – ליונה בתור נביא המאופיין במידת האמת היה קשה לקבל את רעיון התשובה ולכן הוא ברח משליחותו ולאחר מכן חרה לו על כך שהי' קיבל את תשובתם של אנשי נינווה, בפרט שעל פי הירושלמי מדובר היה בתשובה חלקית (תלמוד ירושלמי מסכת תענית פרק ב ה"א – ראו בפרק ג).

הרב בכרך

על כן הוא עודנו יושב שם מול נינווה וקורא תגר על מידותיו של הקב"ה כי הוא מקשה לשאול גם על כל דרכי התשובה וביחוד על זו של אנשי נינווה (הרב יהושע בכרך, יונה בן אמיטי ואליהו, עמ' 51).

על הקושי ברעיון התשובה אומרים חכמים את הדברים הבאים :

ירושלמי מסכת מכות פרק ב דף לא

שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו אמרה להם "חטאים תירדף רעה" (משלי, י"ג, כא).
שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו אמרה להן "הנפש החוטאת היא תמות" (יחזקאל, י"ח, ד).
שאלו לקדוש ברוך הוא חוטא מהו עונשו, אמר להן יעשה תשובה ויתכפר לו.

את הקושי של יונה לקבל את הנהגת ה' בנוגע לאנשי נינווה ניתן לחזק על ידי השוואה בין תפילתו של יונה לבין הכתוב בתורה - בתפילת יונה מופיעות חלק משלוש עשרה המידות: "כִּי יִדְעָתִי כִּי אֶתָּה אֵל חַנּוּן וְרַחוּם אֶרְךָ אֲפִים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הַרְעָה" (ד, ב). אם נשווה זאת לרשימת י"ג מידות של רחמים שבתורה נמצא שיונה השמיט את מידת האמת, המובאת בספר שמות: "ה' ה' אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרְךָ אֲפִים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם" (שמות לד, ה-ו). יונה תמה מדוע הקב"ה לא השתמש במידת האמת כלפי אנשי נינווה הרשעים וקיבל את תשובתם.

העמקה

מדרש תהלים (בובר) מזמור צ, יב:

תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם.

אמר ר' אבהו בר זעירא:

גדולה תשובה שקדמה לבריאת עולם,

ומה היתה התשובה, היתה בת קול שמכרזת ואומרת שובו בני אדם.

דרכו של ה', היא מתן ההזדמנות לאדם שהחטיא את ייעודו לתקן את דרכו, לשם כך ה' מכוון את החוטאים, באמצעות שליחים שונים, בחזרה למסלול מתוקן, ולא מיד נפרע מהם. כך עשה ה' לאנשי נינווה בכך ששלח להם את יונה, וכך נהג ביונה כשהתמרד. שכן: "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך".

פסוקים ו-יא: אתה חסת על הקיקיון

ו וַיִּמְן ה' אֱלֹהִים קִיקְיוֹן וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לְהִיּוֹת צֶלַעַל רֹאשׁוֹ לְהַצִּיל לוֹ מִרְעָתוֹ וַיִּשְׁמַח יוֹנָה עַל הַקִּיקְיוֹן שֶׁמָּחָה גְדוּלָּהּ: ז וַיִּמְן הָאֱלֹהִים תּוֹלַעַת בְּעֵלּוֹת הַשֶּׁחַר לְמַחְרַת וַתֵּדַף אֶת הַקִּיקְיוֹן וַיִּיבֶשׁ: ח וַיְהִי בְּזֶרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ וַיִּמְן אֱלֹהִים רוּחַ קָדִים חֲרִישִׁית וַתֵּדַף הַשָּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֵּף וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי: ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יוֹנָה הֲהֵיטֵב תָּרָה לָךְ עַל הַקִּיקְיוֹן וַיֹּאמֶר הֵיטֵב תָּרָה לִי עַד מוֹת: י וַיֹּאמֶר ה' אֵתְּהָ חֶסֶת עַל הַקִּיקְיוֹן אֲשֶׁר לֹא עָמְלָתָ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתָּ שְׁבֹן לִילָה הִיָּה וּבֶן לִילָה אָבָד: יא וַאֲנִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוּלָּה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשָּׂתִּים עֲשָׂרָה רַבּוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יַמִּינוֹ לְשִׁמְאָלוֹ וּבִהְמָה רֶבֶה:

”ההיטב חרה לך” [פסוק ד]

אין ה' עונה על דבריו של יונה ואינו מסביר לו את הנהגתו, אלא שואל אותו שאלה שאת התשובה לה יקבל ממה שיתנסה בו. זוהי תחילת התוכחה ליונה.

רד"ק :

רוצה לומר עוד אראך אות שאינו מן הדין שיחרה לך על סליחתי לשבים מוסיף הכתוב ומספר לנו כיצד הכין לו יונה מקום – סוכה לשבת תחתיה בצל, והוא לא ידע כי מן הסוכה הזאת מתחיל ה' להכין לו תוכחה ומוסר השכל (הרב בכרך עמ' 61)

פסוקים ו-יא: ”אתה חסת על הקיקיון” [פסוק י]

פעמיים שאל יונה את נפשו למות בפרק, פעם ראשונה עשה זאת מתוך קנאות לאמת. ובפעם השנייה מתוך מצוקה גופנית בשל חוס השמש:

בעקבות שליחותו:

א וַיִּרַע אֶל יוֹנָה רָעָה גְדוּלָּהּ וַיִּחַר לוֹ:

ג וַעֲתָה ה' קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמֶּנִּי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי :

בעקבות מצוקתו הפיסית:

ח וַיְהִי בְּזֶרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ וַיִּמְן אֱלֹהִים רוּחַ קָדִים חֲרִישִׁית וַתֵּדַף הַשָּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֵּף

וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי :

מדוע ה' מביא להתייבשותם של הקיקיון ושל יונה?

לקח הקיקיון בקל וחומר:

אתה חסת על הקיקיון	ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה
אשר לא עמלתה בו ולא גדלתו	אשר יש בה הרבה משתים עשרה ריבו אדם
שבן לילה היה והן לילה אבד	

הדגש בדברי ה' הוא על ריבוי החיים בעיר - נינוה היא עיר גדולה שמכילה בני אדם רבים וילדים קטנים רבים (אשר לא ידע בין ימינו ובין שמאלו - חסרי כושר אבחנה בין טוב לרע) ובהמות רבות. העיקר שבקל וחומר זה הוא שהקיקיון הוא צמח שאין לו ערך רב ולא קיום ממושך, ולעומתו נינוה היא קיבוץ של בני אדם קיימים ופעילים שהם בריותיו של הקב"ה. על כן הוא חומל עליהם, ולשם כך התקין את התשובה.

העמקה

על פסוק ו, "להציל לו מרעתו", אומר הרב אליקים בן מנחם ב"דעת מקרא": "תחילה היתה הרעה, שבגללה ביקש יונה למות, הנהגת ה' ומידותיו שלא יכול להלמן, וכאן הרעה היא חוס השמש. ויש בשימוש בלשון 'רעה' בשני הדיבורים משום תוכחה נסתרת ליונה, שאינו יכול לעמוד בחמה, ומבקש להתנגד לסדר הנהגת העולם".

יונה שמח שמחה גדולה על צמח קיקיון קטן וחושב את הצלת אוכלוסיית נינוה לרעה גדולה, גורל הקיקיון נראה היה לו חשוב מגורל עיר שלמה. בכך ניכר ההבדל בין מחשבות האדם ומחשבות הקב"ה:

על שאלת התשובה ביחזקאל - העמקה:

גם הנביא יחזקאל עוסק בשאלת התשובה כחלק משאלת הגמול. על פי הנלמד ביחזקאל, העונש אינו מטרה אלא אמצעי להחזיר את האדם בתשובה.

יחזקאל בפרק יח עוסק בשאלת התשובה כחלק משאלת הגמול.

עמדת העם היא: לא יתכן דָּרָךְ ה' (פסוק כה ופסוק כט), הם אינם מבינים את מושג התשובה.

ועמדת הנביא היא: "פי לא אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הַמָּת נָאִם ה' א-ל וְהָשִׁיבוּ וְחִיו" (פסוק לב).

(כז) וּבְשׁוּב רָשָׁע מִרְשָׁעוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיַּעַשׂ מִשְׁפָּט וּצְדָקָה הוּא אֶת נַפְשׁוֹ יַחְיֶה: (כח) וַיִּרְאֶה וַיֵּשֶׁב מִכָּל פְּשָׁעָיו אֲשֶׁר עָשָׂה חָיו יַחְיֶה לֹא יָמוּת: (כט) וְאָמְרוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל לֹא יִתְּכֶן דָּרָךְ ה' הַדֶּרֶךְ לֹא יִתְּכֶנוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל הֲלֹא דִרְכֵיכֶם לֹא יִתְּכֶן: (ל) לָכֵן אִישׁ כְּדִרְכּוֹ אֲשַׁפֵּט אֶתְכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל נָאִם ה' א-ל לֹקִים שׁוּבוּ וְהָשִׁיבוּ מִכָּל פְּשָׁעֵיכֶם וְלֹא יִהְיֶה לָכֶם לְמִכְשׁוֹל עוֹן: (לא) הַשְּׁלִיכוּ מֵעַלְיֶיכֶם אֶת כָּל פְּשָׁעֵיכֶם אֲשֶׁר

פְּשַׁעְתֶּם בָּם וַעֲשׂוּ לָכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה וְלָמָּה תִמְתּוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל: (לב) כִּי לֹא אֶחָפֵץ בְּמוֹת הַמֵּת
נְאֻם ה' אֱלֹהִים וְהִשִּׁיבוּ וְחִיו: פ

על כך אומר י. מושקוביץ (בפירושו דעת מקרא ליחזקאל)
'מתן השכר והעונש אינו נעשה על יסוד ניהול חשבונות כנהוג במעשי אדם. הענישה אינה תכלית
לעצמה היא רק אמצעי ל'השיבו וחיו'. דרך ה' אינה נמדדת בקנה מדה של בשר ודם. בתורת הגמול
של ה' העיקר הוא 'השיבו וחיו', על כן מעשיו האחרונים של האדם הם הקובעים'. (עמ' קכב)

שליחיו של הקב"ה [לתלמידי 5 יח"ל]

שליחיו של הקב"ה

ב, א': **וַיִּמַן** ה' דָּג גָּדוֹל לִבְלַע אֶת יוֹנָה וַיְהִי יוֹנָה בְּמַעֵי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלֹת:

ד, ו': **וַיִּמַן** ה' אֶל-לִקְיָן קִיקְיֹן וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לְהִיּוֹת צַל עַל רֹאשׁוֹ לְהַצִּיל לוֹ מִרְעַתוֹ וַיִּשְׁמַח יוֹנָה
עַל הַקִּיקְיֹן שִׂמְחָה גְדוֹלָה:

ד, ז': **וַיִּמַן** הָאֱלֹהִים-לִקְיָן תּוֹלַעַת בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר לְמַחֲרַת וַתֵּךְ אֶת הַקִּיקְיֹן וַיִּיבֹשׁ:

ד, ח': וַיְהִי בְּזֶרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ **וַיִּמַן** אֶל-לִקְיָן רוּחַ קָדִים חֲרִישִׁית וַתֵּךְ הַשָּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֵּף וַיִּשָּׂאֵל
אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי:

ארבע פעמים חוזרת המילה וימן בספר יונה:

וימן – לשון זימון, אלו הם שליחיו של הקב"ה, מן החי, - הגדול שבדגים ועד הקטנה שבשרצים, מן
הצומח ומן הדומם.

שליחיו הנאמנים של הקב"ה מנסים את הנביא ומבארים לו את המגבלות שלו מול ה' וממילא את
גדולתה של הנהגת ה' את העולם.

התשובה בספר יונה [העמקה]:

התשובה של יונה	התשובה של יונה	התשובה של אנשי נינוה	התשובה של אנשי האוניה	
מיחסו לבריות ולהנהגת ה' ברחמים	מבריחתו	שבים מחטאים שבין אדם לחברו	מבורות ועבודת אלילים- אל עבודת ה'	מה הייתה התשובה?

השליח המוביל להכרתם בה'	סער, יונה	יונה	הדג	הקיקיון, התולעת, הרוח החרישית, דבר ה'
מתוך מה באה התשובה?	רגש יראה ממות, ומה'	אמונה בנבואה, ופחד ממות	סבל ייסורי המוות, געגוע לה'	הבנת הנהגת ה' בעולם
השפעתה של התשובה על החוזרים בתשובה	ה' מצילים ממות (אך לא נענה לרצונם להמנע מהשלכת יונה).	ה' נענע לתשובתם, ומצילים ממות	ה' נענה לתפילתו ומצילו ממות	ה' מוכיח את יונה ומצילו בכך מטעותו

השליחים שאנו פוגשים בחיינו, ובימים הנוראים בפרט, הן קריאות א-לוקיות שנועדו להשיב אותנו אל ה' ולחיותינו.

הקשר רחב [רשות]

קריאת ספר יונה ביום הכיפורים:

ספר יונה עוסק בשאלת התשובה ובשאלת הנהגת ה' בעולם. לקחי הספר הם רבים וכולם כאחד מזרזים את האדם לשוב בתשובה שלמה ולעמוד מול קונו, אשר לא ניתן לברוח מפניו.

בנוסף מתפללים אנו שגם עלינו יחוס ה' ויקבל תשובתנו.

אחד הפיוטים המרכזיים בסליחות לפי נוסח עדות המזרח נבנה סביב מילותיו של רב החובל בפרק

א פסוק ו: "מה לך נרדם קום קרא אָל-לְקִידָה"

בן אָדָם מַה לְךָ נִרְדָּם	קום קרא בְּתַחֲנוּנִים
שִׁפְדָה שִׁיחָה דָרַשׁ סְלִיחָה	מֵאֲדוֹן הָאֲדוֹנִים
רַחֵם וְיִטְהַר וְאַל תִּתְאַחַר	בְּטָרְם יָמִים פּוֹנִים
וּמְהֵרָה רוּץ לְעִזְרָה	לְפָנֵי שׁוֹכֵן מְעוֹנִים
וּמְפֹשֵׁעַ וְגַם רָשָׁע	בְּרַח וּפְחַד מֵאֲסוּנִים
אָנָּה שְׁעָה שְׂמֵדָה יוֹדְעֵי	יִשְׂרָאֵל נְאֻמִּים
לְךָ ה' הַצְדָקָה	וְלָנוּ בְשֵׁת הַפְּנִים

עֲמֵד כְּגֵבֶר וְהִתְגַּבֵּר	לְהִתְנַדֵּוֹת עַל חַטָּאִים
יְהֵא-ל דָרַשׁ בְּכַבֵּד רֵאשׁ	לְכַפֵּר עַל פְּשָׁעִים
כִּי לְעוֹלָם לֹא נִעְלָם	מִמֶּנּוּ נִפְלְאִים
וְכָל מֵאֲמָר אֲשֶׁר יֹאמֵר	לְפָנָיו הֵם נִקְרָאִים
הַמְרַחֵם הוּא יְרַחֵם עָלֵינוּ	בְּרַחֵם אֵב עַל בָּנִים
לְךָ ה' הַצְדָקָה	וְלָנוּ בְשֵׁת הַפְּנִים

פיוט הפותח את סדר הסליחות לפי נוסח עדות המזרח, הנוהגים לקום באשמורת השחר לאמירת סליחות במשך כל חודש אלול. אלו המלים הראשונות אתן נפגש האדם הקם משנתו ומגיע אל בית הכנסת: בן אָדָם, מַה לְךָ נִרְדָּם - קום קרא בְּתַחֲנוּנִים! בשכונות הירושלמיות הותיקות זכורים לטוב גבאי בתי הכנסת שהיו מסתובבים עוד טרם עלה השחר בין בתי המתפללים, דופקים על התריסים ומאיצים בהם לקום לסליחות: ס-לי-חות!! לא עת לשקוע בשינה. המשורר קורא לאדם לקום, להתעורר - לא רק מהשינה הפיזית, הממשית, אלא בעיקר מן התרדמה הרוחנית שקל מאד לשקוע בתוכה. השינה מסמלת את האדם השקוע בעצמיותו, בחומר, בחטא, לעומת מצב הערות המסמל את האדם המודע, המחפש ומבקש את קרבת האל ומצוי בתהליך בחינה עצמית של מקומו ומעשיו בעולם.

הפיוט פותח במילה בן אָדָם ומסיים בכינוי הקב"ה בשם אדנות. בכך מעצים המשורר את הפער שבין האדם, שמן האדמה לוקח, הקרוץ חומר, ובין האל - אָדוֹן הָאֲדוֹנִים. אולם בין שני הקצוות הללו של האדם החוטא ושל האל אָדוֹן הָאֲדוֹנִים נפרשת בשיר הדרך להתקרב אל האל ולצמצם את

הפער הזה - מצד אחד עמידתו של האדם החוטא מול האל בוידוי על חטאיו, האדם המתעורר לתשובה ומצד שני הקב"ה המרחם על בניו כאב: המרחם הוא רחם עלינו כרחם אב על בנים. (מתוך הזמנה לפיוט, שם מופיע הפיוט גם להאזנה)

הקשר אישי [רשות]

הקשר אישי

- האם היכולת לחזור בתשובה היא מובנת מאליה?
 - מהו היחס הראוי בין האמת (הדין) לבין התשובה?
 - "מה הוא רחום אף אתה רחום"
- זכינו לכך שהקב"ה מוחל על חטאינו- 'מה הוא רחום אף אתה היה רחום' האם אנחנו גם מוכנים למחול לאחרים?